

כו ע"ב

[א] גמ' בליל שבת שתיים - שתיים של שבת. גירסת רי"ף ושאר פוסקים.

כח ע"ב

[א] גמ' ולא אומר על טמא טהור, ולא על טהור טמא - כל זה צ"ל למעלה קודם ולא אכשל.

אור אליהו

ערכית של שבת, אף על פי שתפילת מנחה שצריך להשלים הייתה של חול⁷⁰. וכן היא גירסת הרי"ף (יח ע"א) ושאר פוסקים⁷¹.

[א] בגמ': "תנו רבנן, בכניסתו מהו אומר, יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור, ולא על טהור טמא, ולא ישלחו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'. אמנם לדעת רבינו כל זה, דהיינו "ולא אומר על טמא טהור, ולא על טהור טמא" - צריך להיות למעלה קודם ולא אכשל. וכך צריך לגרוס: "יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שלא יארע

ואין לו דין של גרף של רעי, אמנם זה דוקא אם גם מטיל בכלי הזכוכית רביעית מים. ב. בגרף, כיון שהוא מחרס, אפשר שלא מועילה הטלת מים.

[א] בגמ': "תנו רבנן, טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת, מתפלל בליל שבת שתיים". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'. אמנם בגליון הש"ס של רבינו הוסיף את התיבות "שתיים של שבת", והיינו שצריך לגרוס: "תנו רבנן, טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת, מתפלל בליל שבת שתיים של שבת"⁶⁹. והיינו, שכשמשלים את תפילת מנחה של ערב שבת בליל שבת, צריך להתפלל פעמיים את תפילת

של חול" (עיין הערה 71 שהבאנו סברא זו מדברי רבינו בביאורו לשר"ע). והיינו, שהכלל הוא שמתפלל את תפילת ההשלמה כפי הנוסח שצריך להתפלל בזמן שבו משלים את התפילה.

70. וכן כתב המ"ב (קח ס"ק כה): "אף על גב שבאה לתשלומין של חול, מכל מקום, כיון שעכשיו הוא שבת מתפלל אותה גם כן של שבת". והוסיף בשם כמה אחרונים: "ואם טעה והתפלל השניה של חול, פטור מלהתפלל".

71. כן הוא בבה"ג (א הלכות ברכות פרק ד עמ' מו), רא"ש (ד, ט), שטמ"ק, אגודה (ד, צא), סידור רש"י (קכט), רוקח (תפילה שכו) ועוד. וכן הוא בשו"ע (קח, ט): "טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת, מתפלל ערבית שתיים של שבת: הראשונה לערבית, והשניה לתשלומין". וכתב שם רבינו בביאורו: "של שבת כו' - כן הוא גירסת רי"ף ורא"ש, כמו בסיפא".

המים מותר". וכן הוא בפרישה (שם א): "וכמו שדייקו התוספות מלשונו וזה לשונם, גרף של רעי פירש רש"י של חרס בלוע, משמע לפירושו אבל כלי דלא בלע כגון זכוכית אפשר דשרי, ובלבד שיטיל בהם רביעית מים, אבל בגרף אפשר דלא מהני מים". וכן כתב היד דוד (במהדו"ק): "תוספות ד"ה ובלבד כו' - זה לפי הגהת מהרש"א הדפיסו המדפיסים דיבור אחר, אבל מדברי הב"י סימן פ"ז מוכח דדיבור אַחַד הוא עם מה שלפניו, וכוונתם דהא דזכוכית מותר היינו בנתן לתוכו מים, וכן הוא במרדכי ובתהר"י להדיא. והתימא ממהרש"א שהגיה, וגם בגמרא ליתא תיבת ובלבד". ועיין בספר מילי דברכות.

69. וכן הוא בכת"י: פריס 671 ומינכן 95. וגירסא זו מתאימה להמשך הברייתא לגבי השלמה של תפילת מנחה של שבת במוצ"ש: "טעה ולא התפלל מנחה בשבת, מתפלל במוצאי שבת שתיים

כט ע"א

[א] **טרם נקרא אתה תענה כי אתה עונה בכל כו' - גי' רי"ף ורא"ש, ועיין רמב"ם.**

אור אליהו

כך היא הגירסא שלפנינו⁷³. אמנם רבינו בגליון הש"ס שלו הוסיף תיבות: "כי אתה עונה בכל כו", והיינו שצריך לגרוס: "טרם נקרא אתה תענה, טרם נדבר אתה תשמע, כי אתה עונה בכל עת צרה וצוקה ופודה ומציל, ברוך אתה ה' שומע תפלה"⁷⁴. והוסיף רבינו בגליון הש"ס שלו שכן היא גירסת הרי"ף (יט ע"ב) **ורא"ש** (ד, יג)⁷⁵. **ועיין רמב"ם** (תפילה ב, ג) שגם הוא גרס את התיבות "כי אתה עונה כו", אלא שהוסיף בה עוד דברים: "טרם נקרא אתה תענה, כדבר שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע, כי אתה הוא עונה בכל עת פודה ומציל מכל צוקה, ברוך אתה ה' שומע תפלה". ואולי הטעם, שכמו בברכת "שומע תפילה" לפני החתימה אומרים "כי אתה שומע" כו', כמו כן תקנו בתפילה "הביננו" לשון דומה לפני החתימה "כי אתה עונה" כו'. וכעין זה גם כתב הרמב"ם "כי אתה הוא עונה" כו'.

דבר תקלה על ידי, ולא אומר על טמא טהור, ולא על טהור טמא, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם"⁷².

ובביאור גירסא זו כתב בלקח יצחק, שמה שכתוב "ולא אומר על טמא טהור, ולא על טהור טמא" הוא פירוט למה שאומר לפני כן באופן כללי "שלא יארע תקלה על ידי", כלומר, שלא אפסוק הלכה למעשה שלא כדין ויעשו כדברי. ומה שאומר אחר כך "ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם", הוא תפילה אחרת, דהיינו שלא אומר בדרך הלימוד דבר שאינו נכון להלכה, וישמחו חברי בכשלוני, אבל אין כאן תקלה שיצאה מתחת ידו, שכן חבריו חלקו עליו להלכה, ולא יעשו מעשה כהוראתו.

[א] **בגמ' בסוף תפילת הביננו: "טרם נקרא אתה תענה, ברוך אתה ה' שומע תפלה".**

(נא), סדר רב עמרם גאון (ברכות ובקשות ד"ה וזו), וכן הוא בכת"י מינכן 95. וכן פסקו להלכה בחיי אדם (א כד, לא), ערוך השלחן (ק, א).

74. וכעין זה בכת"י פריס 671: "בטרם נקרא אתה תענה, נדבר ואתה תשמע, כי אתה טוב ומטיב ועונה בעת צרה, ופודה מכל צרה וצוקה, בא"י שומע תפלה".

75. וכן גרסו: האגודה (ברכות ד, צו), ספר האורה (א, קיח), האשכול (ליקוטי הלכות תפילה לג ע"ב) ועוד. וכעין זה בטור (ק): "טרם נקרא אתה תענה, טרם נדבר אתה תשמע, כי אתה ה' עונה ומציל בכל עת צרה וצוקה פודה ומציל, בא"י שומע תפלה".

72. וכן הוא ברוקח (הלכות ברכות, סימן שמח): "הנכנס לבית המדרש בכניסתו אומר: יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי, שלא תארע תקלה על ידי, ולא אומר על טהור טמא ולא על טמא טהור. לא אכשל בדבר הלכה, ולא ישמחו חברי בי, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם". וכן הוא בקטע מהגניזה של סידור רב עמרם גאון הנקרא "לתולדות הסידור" (הוצאת מכון ירושלים שבת ומועד א-יט עמ' רה ע"ש). ובתחילת ספר תפילת דוד, לפני שהביא גירסא זו של התפילה, כתב: "גירסת מרן חסידא קדישא רבינו הגר"א מווילנא ז"ל".

73. וכן גרסו: בה"ג (סימן א הלכות ברכות פרק ד עמ'

כט ע"ב

[א] גמ' רי"א שמע שועת עמך ישראל ועשה מהרה בקשתם בא"י ש"ת - תא"מ.
בתוספתא ל"ג לה.

אור אליהו

והטעם נראה, שהרי המשנה (כח ע"ב) כבר פירשה את נוסח התפילה קצרה לדעת רבי יהושע: "רבי יהושע אומר, ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה ואומר: הושע ה' את עמך את שארית ישראל, בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך, ברוך אתה ה' שומע תפלה". והוא נוסח שונה ממה שמובא בבבלייתא בשם רבי יהושע בגירסא שלפנינו⁷⁷. והוסיף רבינו בגליון הש"ס שלו, שאכן בתוספתא (ג, יא) לא

[א] בגמ': "תנו רבנן, המהלך במקום גדודי חיה ולסטים מתפלל תפלה קצרה. ואיזה היא תפלה קצרה. רבי אליעזר אומר, עשה רצונך בשמים ממעל, ותן נחת רוח ליראיך מתחת, והטוב בעיניך עשה, ברוך אתה ה' שומע תפלה. רבי יהושע אומר, שמע שועת עמך ישראל, ועשה מהרה בקשתם, ברוך אתה ה' שומע תפלה" כו'. כך היא הגירסא שלפנינו בגמ'⁷⁶. אמנם בש"ס של רבינו היו כל תיבות אלו של דברי רבי יהושע מחוקות.

ואין בזה פלוגתא, ובבבלייתא שמירי במקום גדודי חיות ולסטים, צריך להעמיק בתפלה יותר, ובה נחלקו התנאים בנוסחת התפלה". ולפי דברי הצ"ח יוצא שיש חילוק בין מקום סכנה למקום גדודי חיות ולסטים, ואם כן מה שנפסק בגמ' הלכה כאחרים, הוא רק לגבי מקום גדודי חיות ולסטים, אבל דברי רבי יהושע לגבי מקום סכנה לא נדחו מהלכה. אמנם סיים הצ"ח: "אבל מה אעשה הרמב"ם לא פסק כן, ואדרבה בפירוש המשנה דחה דברי ר' יהושע מהלכה. ועיינתי בתוספתא והנה לא נזכרו דברי ר' יהושע כלל בתוספתא, ולא נשנה שם רק דברי ר' אליעזר ודברי רבי אלעזר ברבי צדוק ודברי אחרים, ובלי ספק שזו היא נוסחת הרמב"ם" (והעירני הרב אלידע כוכב שליט"א, שעיקר תירוצו של הצ"ח קשה: א. הרי אין מדובר כאן על תפילת הדרך שהוא מתפלל שלא יבוא לו נזק בדרך, שאו שייך לחלק בין הדברים שהוא חושש מפניהם. אלא מדובר כאן על עיקר חיוב האדם בתפילה בכל יום, אלא כיוון שהוא במקום סכנה ואינו יכול לכוון דעתו להתפלל תפילה שלימה כתיקנה, ואפילו לא תפילת הבינונו - מתפלל תפילה קצרה, וכמו שכתב הבה"ג (א' הלכות ברכות פרק ד' עמ' נא): "ת"ר, המהלך במקום גדודי חיה ולסטים, ולא איפשר ליה לצלויי שמונה עשרה אינמי הבינונו, מתפלל תפלה קצרה", וכן

⁷⁶. וכן משמע שגרס רש"י שכן כתב: "שועת - לשון גניחה יותר מתפלה" (אור תורה תשע"ב בשם ר' שמואל סומך). וכן הוא בכת"י פריס 671.
⁷⁷. וכן הקשה בצל"ח: "לכאורה קשה, והרי רבי יהושע במשנתנו אמר שתפלה קצרה שמתפלל ההולך במקום סכנה הוא הושע וכו' בכל פרשת העבור וכו', ואם כן קשה דרבי יהושע אדרבי יהושע כאן בבבלייתא". וכתב הצ"ח לתרץ: "והנלע"ד בזה, דיש הפרש בין מקום סכנה הנזכר במשנתנו ובין מקום גדודי חיה ולסטים שבבבלייתא, דמקום סכנה שבמשנתנו הוא שיש קוצים וברקנים ופחתים בדרך, ובדברים כאלו יש יכולת ביד אדם לשמור עצמו, ואעפ"כ צריך רחמים שלא ישגה על ידי העלמת עין או שכחה וטרדה במחשבתו. אמנם הסכנה שבבבלייתא הוא מחיות ולסטים, שבה צריך שמירה יתירה מן השמים, ואין מועיל בזה מה שהאדם משמר עצמו, כי אין הדבר בידו, לא מיבעיא שמירה מהלסטים שהאדם הוא בעל הבחירה, השמירה קשה מאד, אלא אפילו השמירה מחיות שהם כוונתן להזיק, גם כן צריך שמירה יותר משמירת פחתים וברקנים. ולכן במשנתנו שמירי במקום סכנה מצד המקום ולא מחמת חיות ולסטים, די בתפלת הושע וכו'".

[ב] שם די מחסורה והטוב בעיניך עשה - גירסת רי"ף ורמב"ם ורא"ש.
[ג] שם ותסמכני לשלום - ותחזירני לביתי לשלום.

אור אליהו

די מחסורה, והטוב בעיניך עשה, ברוך אתה ה' שומע תפלה". וכן היא גירסת הרי"ף (כ ע"א)

ורמב"ם (ד, יט) 80 ורא"ש (ז, יח) 81.

[ג] שם בגמ': "מאי תפלת הדרך, יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שתוליקני לשלום, ותצעידני לשלום, ותסמכני לשלום ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך" כו'. כך היא הגירסא שלפנינו בגמ' 82. ורבינו הוסיף שצריך לומר: "ותסמכני לשלום, ותחזירני לביתי לשלום" 83, ותצילני" כו'

גרם לה לכל דברי רבי יהושע הנ"ל שבכרייתא 78.

[ב] שם בגמ': "אחרים אומרים, צרכי עמך ישראל מרובין ודעתם קצרה. יהי רצון מלפניך ה' אלהינו, שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו, ולכל גויה וגויה די מחסורה, ברוך אתה ה' שומע תפלה". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ' 79. אמנם רבינו בגליון הש"ס שלו הוסיף כמה תיבות וכך צריך לומר: "שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו, ולכל גויה וגויה

מתיבה אחת שלרבי יהושע אומר "שועת" ולראב"צ אומר "צעקת" (אור תורה שם). ועיין מהרש"א בחידושי אגדות.

78. וכן העיר הרש"ש: "שם רבי יהושע אומר שמע כו' עד ראב"צ - בתוספתא ליתא כל זה, ואתיא שפיר דלא תיקשי רבי יהושע אדרבי יהושע דמתני". וכן העיר בצל"ח כנ"ל הערה 77.

79. וכן הוא בתוספתא (שם), ובירושלמי (ד, ד), וכן גרסו בה"ג (סימן א הלכות ברכות פרק ד עמ' נא) וראב"ן (ברכות סימן קעד). וכן הוא בכת"י מינכן 95.

80. וכן הוא בפירוש המשניות לרמב"ם (ד, ד).

81. וכן גרסו: סדר עמרם גאון (ברכות ובקשות ד"ה המהלך), מאירי, אגודה (ד, צח), פסקי ריא"ז (ד הלכה ג אות ג), פסקי רי"ד, ספר האורה (א, קכג), מחזור ויטרי (מב), אשכול (ליקוטי הלכות תפילה לד ע"א) ספר חסידים (יח) ועוד. וכן הוא בכת"י פריס 671.

82. וכן גרסו: הבה"ג (שם), סדר רב עמרם גאון (שם ד"ה א"ל אליהו),

83. וכן גרסו: רי"ף (שם), אשכול (שם), ראבי"ה (שם פו), אורחות חיים (חלק א הלכות ברכות אות ס) וספר הנייר (כו הלכות שאר ברכות), חידושי הרשב"א (שם דף כט, ב ד"ה שם כל היוצא), מאירי (שם ד"ה כל היוצא) אור זרוע (הלכות קריאת שמע סימן מח), אבודרהם (ברכת הראיה השבח וההודאה) וספר היראה (ד"ה הסתר

מוכח מנוסח התפילה לדעת אחרים: "צרכי עמך מרובים וכו'" שזו תפילה כללית. ב. אם במשנה מדובר על סכנת דרכים רגילה של קוצים ופחתים, הרי יכול לעמוד במקומו ולהתפלל תפילה שלימה, שהרי כל זמן שאינו הולך אינו בסכנה ולכבו פנוי, אלא ודאי גם במשנה מדובר בסכנת חיות וליסטים).

ובמעדני מלך (ד, יח אות כ) כתב לתרץ שיש מחלוקת תנאים בדעת רבי יהושע. וכן כתב המלאכת שלמה (ד, ד) אמנם בצל"ח כתב על תירוץ זה: "ולדעתי אין לומר כן מסברא רק במקום שאמרו כן חכמי התלמוד". ובתוספות רבינו יהודה החסיד כתב: "אית ספרים דגרסי הכא רבי יוסי, דר' יהושע אומרה במשנה בלשון אחר, ומסתמא כולה ר' יהושע" (כלומר, לכאורה היה מקום לתרץ שרבי יהושע במשנה אמר רק את תחילת הדברים: "ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה", ומה שכתוב מיד אחר כך: "ואומר הושע ה' את עמך את שארית ישראל" כו' הוא כבר לא מדברי רבי יהושע, ועל זה כתב רבינו יהודה החסיד, שמסתמא הכל הוא מדברי רבי יהושע, ולכן אם לא נגרוס בכרייתא "רבי יוסי", תהיה סתירה בין הכרייתא למשנה ודו"ק), וכן בכת"י מינכן 95 הגירסא "ר' יוסי", וממילא אין כלל סתירה בין המשנה לכרייתא.

ועוד יש להעיר על הגירסא שלפנינו שיוצא, שאין חילוק בין נוסח תפילתו של רבי יהושע (בכרייתא) לבין נוסח תפילתו של רבי אלעזר ברבי צדוק חוץ

[ד] שם ותשלח ברכה במעשי ידי - תא"מ.
 [ה] שם ובעיני כל רואי כי אתה שומע כו' - טור.

אור אליהו

[ד] שם בגמ': "מאי תפלת הדרך, יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שתוליכני לשלום, ותצעידני לשלום, ותסמכני לשלום, ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך, ותשלח ברכה במעשי ידי" כו'. כך היא הגירסא שלפנינו בגמ' 84. אמנם בש"ס של רבינו היו תיבות אלו של "ותשלח ברכה במעשה ידי" - מחוקקות 85. ואולי הטעם, משום שאין שייכות לבקשה זו של "ותשלח ברכה במעשה ידי" בתפילת הדרך 86.

[ה] שם בגמ': "ותתנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ברוך אתה ה' שומע תפלה". כך היא הגירסא שלפנינו בגמ' 87. אמנם רבינו בגליון הש"ס שלו הוסיף תיבות: "ותתנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, כי אתה שומע תפילת עמך ישראל ברחמים, ברוך אתה ה' שומע תפלה". והוסיף שהיא גירסת הפזר (ק) 88. והטעם, מפני שצריך להזכיר מעין החתימה סמוך לחתימה, ולכן לפני חתימת "שומע תפלה" יש להזכיר עניין שמיעת התפילה.

(שם), אשכול (שם), טור (ק) ועוד. גם בכת"י מינכן 95 ופריס 671 אין תיבות אלו. 86. הנה בספר אוצר חיים הסתפק במי שיש לו היתר ליסוע בשבת, כגון לצורך פיקוח נפש, האם יתפלל תפילת הדרך, שכן צריך לומר "ותשלח ברכה במעשה ידי", ותפילה זו הרי לא שייכת בשבת, שכן בשבת אסור לבקש על ענייני פרנסתו. וכתב שמסתבר שיתפלל, שכיון שיש לו היתר ליסוע הוא מתפלל שיתן לו ה' ברכה במעשה זה (והוסיף שיאמר בקשה זו בלשון יחיד). ולפי זה יוצא שכוונת התפילה היא להצלה במעשה ידיו במקום שיגיע אליו, אמנם לכאורה קשה, שעיקר תפילת הדרך היא על מה שיארע לו בדרך עצמה ודו"ק. והנה לגירסת רבינו אין כלל מקום לספק הנ"ל. ועיין ספר חקרי זמנים (ג, עמ' קמב).

87. וכן גרסו: בה"ג (א ברכות פ"ט עמ' צ), סדר רב עמרם גאון (ברכות ובקשות ד"ה יצא לשלום), רי"ף (כ ע"א) וספר האורה (א קכ, הרוצה לצאת לדרך).

88. וכן הוא בסמ"ק (יא), אבודרהם (ברכת הראיה, השבת וההודאה), מנורת המאור (סימן ב תפילה סדר י"ח ברכות עמ' 141), לבוש (ק, ד). וכן הוא בכת"י מינכן 95.

טור). ועיין שו"ת בצל החכמה (ג, קכא). ובכת"י מינכן 95 כתוב "ותחזירני לשלום" לפני "ותסמכני לשלום", ולפני החתימה כתוב שוב "ותחזירני לביתי לשלום שמח וטוב לב". ובכת"י פריס 671 יש את התיבות: "ותחזירני לביתי לשלום", לפני חתימת הברכה (ולא מיד אחרי "ותסמכני לשלום"). ובחילופי גרסאות על פי נוסחאות ישנות (הנרפס בש"ס ווילנא במפרשים שבסוף המסכת) כתוב על הגהה זו של רבינו: "בהגהות הגר"א שנכתב בצידו 'ותחזירני לביתי לשלום', כן הוא בכת"ב יד קודשו בגליון הש"ס שלו - אחר כותבו הגהה זו הסגירה בעגולים, כלומר דהדר ביה. וכן הוא בחדושי אגדות של רה"ג מבאר, שאין לומר בה רק שלש שלומות".

84. וכן גרסו: הרוקח (שמז), ערוה"ש (ק, ט). וכן מבואר בפירוש רבי אברהם, בנו של רבינו לביאורי הגר"א, (ברכות ס ע"א) שגרס כן: "ועוד ג' תפילות בתפילת הדרך שהתקינו בפרק ד' כו' ותשלח ברכה במעשה ידי - כנגד זרוע ימנית, בחינת אברהם שאמר לו והיה ברכה" כו'.

85. וכן גרסו ללא תיבות אלו: בה"ג (שם), רי"ף (שם), רא"ש (שם), מאירי, סידור רש"י (נו), ראב"ן